

‘Omdat zoveel verhalen niet kloppen, is het belangrijk dat de feiten op tafel komen’

Op 1 januari 2025 wordt het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) openbaar toegankelijk. Tot het zover is, laten we periodiek collega's en onderzoekers aan het woord. In hun verhalen lees je terug wat zij in hun werk voor het project Oorlog voor de Rechter doen.

Pierre Hupperts heeft de afgelopen jaren veel tijd in het Nationaal Archief doorgebracht. Pierre schrijft over de Tweede Wereldoorlog, familiegeschiedenis en de lokale/regionale gebeurtenissen in Zuid-Limburg. Zijn nieuwste boek 'Recht en Onrecht na de Tweede Wereldoorlog' gaat over wat er tussen 1944 en 1955 gebeurde met verdachten van collaboratie, Duitsers en Joden in de Zuid-Limburgse gemeente Gulpen-Wittem, waar tien dorpen onder vallen.

Hoe werd er bij jou thuis over de oorlog gesproken?

‘Mijn vader is van 1924, hij was 16 toen de oorlog begon. Mijn moeder is van 1921. Zij hadden allebei totaal verschillende verhalen over de oorlog. Die verhalen kwamen zo 1 à 2 keer per jaar, vooral tijdens de feestdagen, naar voren. Mijn moeder vertelde altijd over Hengelo, haar geboortestad, waar hun huis gebombardeerd was. En over haar broers die in het verzet zaten en een broer die in het Jappenkamp was overleden. Mijn vader was een echte Gulpenaar, een dorpsfiguur, iedereen kende hem en dat betekende dat hij goed op de hoogte was van wat er in het dorp speelde. Over allerlei mensen in het dorp had hij verhalen. Soms zei hij in het Limburgs ‘det woar 'n vieze’. Daar bedoelde hij een slechterik mee, iemand die foute dingen had gedaan in de oorlog. Bij anderen was hij wat milder. Hij heeft lang ondergedoken gezeten, er werd op hem gejaagd omdat ze hem voor de Arbeitseinsatz wilden hebben. Naast het onderduiken was er ook een ander beeld waarover hij altijd vertelde. Dat was het laatste transport van de Joden, waarbij de vrachtwagen vlakbij zijn huis stond en deze Joden daar werden ingeladen en afgevoerd. Aan het eind van zijn leven kwam ik erachter dat hij zijn leven lang een foto van een Joodse jeugdvriend Walter Wijnhausen in zijn portefeuille heeft bewaard. Als een soort relikwie’.

Waar komt jouw fascinatie voor de Tweede Wereldoorlog vandaan?

‘Toen mijn eerdere boek klaar was, schreef een vrouw uit het dorp mij een lange brief. Zij ging onder andere in op een passage in het boek waarin ik zei dat ik verdere gegevens van enkele NSB'ers niet had kunnen vinden. Met de data die zij mij gaf, ben ik in januari 2022 naar het Nationaal Archief gegaan en heb daar hun dossiers van het Nederlandse Beheersinstituut ingekeken. Dat hele beheer, dat was voor mij een compleet nieuw fenomeen. Daar had ik nog nooit van gehoord. Die beheersdossiers ben ik gaan lezen en toen was ik verloren. Omdat ik daarin allerlei voor mij totaal nieuwe gebeurtenissen las en bijzondere details vond, zoals verhoudingen tussen mensen, achterklap, roddel, verraad, angst. Allemaal verhalen over mensen die ik vaak kende. En dat maakte het zo interessant’.

Wat is in het licht van het vormen van een breed beeld van hoe de bijzondere rechtspleging in ons land heeft gewerkt, de waarde van een onderzoek naar 1 gemeente?

‘Het bijzondere is dat het over een periode gaat die in Limburg en de rest van Nederland niet erg bekend is. We bekijken vooral de oorlog vanuit 5 mei en vergeten daarbij wel eens dat de bevrijding al eerder begon, namelijk vanaf 12 september 1944 met de bevrijding van Limburg en de rest van Zuid-Nederland. En daarmee lagen de issues waarmee Nederland aan het einde van de oorlog te maken kreeg al op tafel. Wat doe je met die verdachten van collaboratie, wat doe je met achtergebleven goederen van Joden? En wat doe je met de Duitsers die er soms al decennialang wonen? Op 20 september 1944, dus een week na de bevrijding, begint al in de Limburgse kranten een stevig debat over de uitzetting van Duitsers.

Het tweede bijzondere is dat als je zo intensief duikt in zaken van mensen die Joods, Duits of collaborateur waren, dan zie je bepaalde lokale kleuren ontstaan die je nergens anders terugvindt. Die bijvoorbeeld te maken hebben met de ligging van de gemeente vlakbij Duitsland. Er waren van oudsher veel (familie-) relaties met het grote buurland. Welke invloed had dat op het gedrag van de mensen tijdens en na de oorlog?’

Wat was in het juist bevrijde Limburg de aanpak van collaborateurs en Duitsers?

‘Het was beleid, ook van de Amerikanen, om zoveel mogelijk verdachte mensen zo snel mogelijk op te pakken. Voor de Amerikanen was de extra reden dat ze geen vijfde colonne achter het front wilden. Want wat weleens vergeten wordt, is dat het bevrijde Zuid-Limburg en in het bijzonder de gemeente waar ik vandaan kom het frontgebied voor de aanval op Aken en het Roergebied was. Dus ergens ging de oorlog gewoon door. Na zes weken moest daarvoor de grensplaats Kerkrade ontruimd worden, 35.000 mensen moesten de stad uit. Er werden in Zuid-Limburg massaal verdachten van collaboratie opgepakt. Ik heb per dag gedocumenteerd wie er in de gemeente Gulpen-Wittem werd opgepakt en dat heb ik voor alle tien dorpen gedaan.

In de eerste weken werden al die mensen die verdacht werden, opgesloten in de dorpen zelf; in patronaten, scholen, gemeentehuizen, overal. Half oktober kwam er een groot kamp in Maastricht, dat al snel de bijnaam ‘Dachau van Nederland’ kreeg. Het kamp pulde uit, het ging om duizenden mensen die allemaal eten moesten krijgen, bedden hebben, bewaakt worden. Men kreeg dat niet rond en het Militair Gezag is snel begonnen om de lichte gevallen vrij te laten. Ook dat heb ik uitvoerig gereconstrueerd’.

Was in die tien dorpen de collaboratie overal even groot?

‘Er zijn wel verschillen tussen de dorpen. Het is zo interessant te zien dat tot 1940 er al tientallen leden van de NSB in allerlei dorpen zijn, maar dat in een dorp als Wijlre, 1,1 kilometer van Gulpen, tot 1940 niemand lid is. De vroegere gemeente Gulpen steekt erbovenuit om een aantal redenen die ik in mijn boek uitleg. Een van de meest interessante dingen daarin is dat de grote leider van de NSB in Limburg Max de Marchant et d'Ansembourg was, die in Gulpen geboren was. Hij was de NSB-gouverneur van de provincie Limburg en heeft in zijn geboorteplaats de NSB salonfähig gemaakt. Daarnaast zaten ook alle Duitse instanties in Gulpen. De druk op de bevolking en de angst voor de bezetter was daar veel groter dan in andere dorpen waar de Duitsers niet zaten.

Ik heb 139 mensen gevonden die verdacht werden van collaboratie. Daarvan waren er 86 lid van de NSB. Ik heb een nieuwe categorie ingevoerd, dat waren mensen die niet van de NSB maar wel pro-Duits waren. Dat waren vaak grotere rotzakken dan die NSB'ers.

Tegelijkertijd had je ook mensen die bij de bevrijding voorop liepen om NSB-huizen te plunderen, terwijl zijzelf in de oorlog fout waren geweest. Ik heb lijsten in het Nationaal Archief ingezien van de Ordedienst, daar zie je namen van mensen die lid waren van de NSB of pro-Duits. Na een paar weken zijn die ‘opeens’ geen lid meer van de Ordedienst. Ze waren zelf opgepakt’.

NSB-lidmaatschap was voldoende om te worden verdacht van collaboratie en te worden opgepakt. Veel NSB'ers bleken niets strafbaars te hebben gedaan en werden uiteindelijk buiten vervolging gesteld...

‘Een van mijn conclusies is dat zo gauw je lid was van de NSB, ook al had je verder niets gedaan, je de pineut was. Als ik naar die 139 mensen kijk dan zie ik dat een procent of tien de bekende rotzakken waren. Die kennen we uit allerlei reportages en verhalen zoals de verraders van onderduikers. Dan had je eenzelfde aantal dat niets had gedaan. Een voorbeeld van op het verkeerde moment op de verkeerde plaats zijn. En dan al die mensen daartussen. Dat varieerde van ‘hij heeft tegen een Duitser gezegd dat hij bij mij een fiets kon halen’, dat niveau. Je moet per geval bekijken wat er nu eigenlijk gebeurd is. Ik kwam een dossier tegen met een man die in 1943 slechts vijf maanden lid was geweest van de NSB. Dat deed hij omdat hij door de Duitsers niet meer bevoorrad werd voor zijn winkel. Bovendien zat zijn broer vast in Duitsland en zeiden de Duitsers dat als hij niet zou meewerken het

slecht met zijn broer zou aflopen. Die man stond in zijn dorp bekend als een van de ergsten. Terwijl hij de facto niets anders heeft gedaan dan enkele maanden lid zijn van de NSB vanwege deze redenen’.

Hoe werkte na de bevrijding de oorlog door in de gemeenten van Gulpen-Wittem?

‘Het zijn dorpen en in een dorp kent iedereen elkaar. Het nadeel is dat iedereen daarmee denkt ook alle verhalen over elkaar te kennen. Je merkt dat de oorlog overal in doorwerkt, dat is wat onderschat wordt. Het oorlogsverleden ligt in de dorpen nog gevoelig, ik beschrijf allerlei voorbeelden in mijn boek waarin je dat tegenkomt. En het is nu nog zo dat men liever niet wil dat je namen gebruikt. Er is bijvoorbeeld na de oorlog in een klein dorp een NSB’er vermoord, velen weet wie het gedaan heeft maar in geen enkele lokale publicatie hierover staat zijn naam.

Wat heel opvallend is dat bijna al die verhalen die ik van mijn vader en van mensen uit de dorpen heb gehoord, niet kloppen. Het is of erger, in een paar gevallen, in de meeste gevallen is het minder erg wat er gebeurd is. Men dacht dat iemand lid was geweest van de SS of in Rusland had gevochten, helemaal niets. De persoon in kwestie was niet eens lid van de NSB geweest’. Daarnaast zijn veel verhalen nog onbekend. Over veel namen was ik totaal verrast’.

We leven nu in 2024. Merk je nog dat verhoudingen verzuurd zijn?

‘Dat wordt natuurlijk een stuk minder bij de tweede en derde generatie. Maar ik weet niet wat er gaat gebeuren als allerlei nieuwe, belastende documenten op tafel komen over bijvoorbeeld verraad. Die informatie heb ik in een paar dossiers aangetroffen. Zo gaf een lokale NSB-leider medeburgers aan bij de Sicherheitspolizei. Ik schrok toen ik dat document zag, ik kende veel mensen op die lijst, ze komen in mijn boek voor en een paar van hen zijn ook opgepakt door de Duitse bezetter’.

Het geheel openbaar worden en online toegankelijk maken van het CABR kent voor- en tegenstanders. Hoe kijk jij persoonlijk hiertegenaan?

‘Ik ben principieel voorstander van openbaarheid, dat vind ik prima. Die onbeperkte digitale toegang vind ik soms lastig. Laat ik het uitleggen. Voor mijn boek heb ik heel veel jullie archief gebruikt. Niet alleen het CABR, ook van het Nederlands Beheersinstituut, de STPD, van de zuivering etc. Maar er zijn nog meer relevante bronnen: de gemeentelijke dossiers in Heerlen, de provinciale dossiers in Maastricht en de NSB-dossiers bij het NIOD in Amsterdam. Dat alles bij elkaar geeft pas een grote mate van waarschijnlijkheid dat de informatie die ik heb, klopt. Maar als nu iemand in zijn grote onschuld eens lekker digitaal gaat zoeken in het CABR en een proces-verbaal leest en hij denkt ‘dit is de waarheid’ en misschien wel een leuk verhaal voor in de krant en die gaat concluderen ‘zie je wel dat hij helemaal verkeerd was’, zonder dat je alle context daarbij hebt gelezen en ook niet weet dat er andere dossiers zijn... in dat opzicht ben ik iets minder positief over de mensheid dat men zorgvuldig en genuanceerd is. We leven in een zwart-wit tijd. Uit mijn onderzoek heb ik geleerd dat je echt per persoon moet kijken hoe het in elkaar zit, je moet niet veralgemeniseren. Ik vind dat een dilemma. Maar juist omdat zoveel verhalen niet kloppen is het belangrijk dat de feiten op tafel komen en mensen eindelijk eens weten hoe het in elkaar zit. Dus ik ben er wel een voorstander van’.

Pierre Hupperts > <https://pierrehupperts.nl/>